

SELÇUKLULAR'DA EMİR-İ DÂD MÜESSESESİ

Prof. Dr. ERDOĞAN MERÇİL

Büyük Selçuklular'da:

Emîr-i dâd, Arapça "Emîr" ve Farsça "Dâd" yani adalet kelimelerinden oluşmuş bir terkiptir. Ayrıca "Dâdbeg" şeklinde Farsça-Türkçe bir terkip olarak da görülmektedir¹. Belki de terkip olması nedeniyle lügatlerde pek açıklanmasına rastlanmıyor. Steingass² bu terkipi Emîr maddesinde, Emîr-i Dâd-chief justice: baş hâkim olarak açıklamaktadır. İslâm Ansiklopedisi³'nde de bu konu gereği kadar incelenmemiş, Avrupa'daki ikinci baskısıyla, Türkçe neşrinde "Selçuklular devrinde, hususiyle Anadolu Selçuklularında, adliye nazırı" şeklinde bir açıklama ile geçiştirilmiştir.

Acaba araştırmacılar bu konuda neler söylemişlerdir? Rahmetli hocam Ord. Prof. İ.H. Uzunçarşılı⁴, Büyük Selçuklu teşkilâtını açıklarken emîr-i dâdın adliye vekili vazifesi gördüğünü, ayrıca Şer'i işlerden başka davalara bakan Divan-ı Mezalim'in reisi olduğunu zikrediyor. Ancak Uzunçarşılı bu açıklamaları sırasında emîr-i dâd ile emîr-i bar veya barbegi karıştırmaktadır. Onun *Rahât üs-Sudûr*'a dayanarak verdiği bilgiler emîr-i bar ile ilgilidir.

Sultan Melikşâh devrini inceleyen Rahmetli hocam Prof. Dr. İ. Kafesoğlu⁵, Büyük Selçuklular'daki emîr-i dâd müessesesi ile ilgili olarak, "Asayişe, devlet ve siyasete âit cürümleri Emir-i Dâd ve bunun memleketteki memurları hallederdi. Melikşâh zamanında Emîr-i Dâd, Habeşî b. Altuntak idi" şeklinde bir açıklama yapıyor. Ayrıca taşra teşkilâtı hakkında bilgi verirken de, "Adli işlere kadı ile emîr-i dâd'ın memurları bakar" demektedir.

¹ Bk. Ata Melik Cuveynî, *Ta'rih-i Cihân Guşâ*, nşr. Mirzâ Muhammed Kazvîni, London 1916, II, s. 2.; E. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, Ankara 1989², s. 190-191.

² *Persian-English Dictionary*, s. 102. Ayrıca Bosworth da emîr-i dâdı "Chief justiciar" olarak açıklıyor, bk. "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran*, V, Cambridge 1968, s. 107.

³ Bk. Türkçe nşr. IV. cilt, s. 261.

⁴ Bk. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1970, s. 44.

⁵ Bk. *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 149-151.

Ancak Prof. Kafesoğlu bu açıklamaları sırasında emîr-i dâd göreviyle ilgili herhangi bir kaynak vermemektedir.

Rahmetli hocam Prof. Dr. M.A. Köymen de Horst'un kitabıyla⁶ ilgili olarak yazdığı makalede⁷, "Kirman Selçuklularından Tuğrul-şah (1156-1167) zamanında mevcudiyetinden bahsettiği Dâd-beglik müessesesinin Büyük Selçuklular'da da bulunduğundan şüphe etmemek lâzımdır. Buna mukabil, Dâd-beg'in Divan-ı Mezalim'in daimî başkanı olduğu hususunda Dr. Horst'un ileri sürdüğü ihtimal üzerinde durmak gerekir" diyerek, emîr-i dâd'ın Divan-ı Mezalim'in başkanı olduğu hususunda tereddüdünü ortaya koymaktadır. Prof. Dr. Köymen yine başka bir eserinde⁸ Büyük Selçuklu Devleti askerî teşkilâtını açıklarken, "Türk ordusu mensupları arasındaki ihtilâflar, *Ordu kadî*'lerinin ve *dad-bey*'lerin başkanlık ettiği mahkemelerde görülüyordu" demekle yetinmektedir. Görüldüğü gibi araştırmacılar Büyük Selçuklular'da emîr-i dâd'ın genellikle adalet işlerine baktığını açıklamakta, fakat bu hususta herhangi bir kaynak vermemektedirler.

Öte yandan Selçuklu devlet adamlarından Atabey Müntecibeddîn Bedî, *Kitab Atebet el-Ketebe* başlıklı münşeât mecmuasında Divan-ı Mezalim ile ilgili iki belge vermektedir⁹. Bu eseri yorumlayan A.K. Lambton'a göre¹⁰, Selçuklu hâkimiyeti altındaki şehirlerin hepsinde olmasa bile, bazı illerde Divan-ı Mezalim vardı. Birinci belgede "Gürgan valiliği için düzenlenmiş bir atama kararname'sinde Mes'ud b. Muhammed'e, Divan-ı Mezalim Başkanı'na (Sahib Divan-ı Mezalim) görevlerinde dikkatli olması için yönerge (emir) vermesi buyurulmaktadır. *Atâbet el-Ketebe*'deki ikinci belgede Divan-ı Mezalim adı geçmemektedir. Bu vesikada, "Belh valisi ve şahnesi Ebu'l-Feth b. Ebi Bekr b. Kumac adına düzenlenen fermanla söz konusu kişiye, şer'î işleri kadının mahkemesine, vergi toplamayı (? resmîyat) genel işlemlere ve divana ilişkin işleri divan-ı riyasete havale etmesi buyurulur".

⁶ *Die Staatver Verwaltung der Grosselgugen und Horazmsâhs (1308-1251). Eine Untersuchung nach Urkundenformularen der Zeit*, Wiesbaden 1964.

⁷ Bk. "Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt II, sayı: 2-3, Ankara 1964, s. 312-313.

⁸ M.A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, III, Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara 1992, s. 236.

⁹ Nşr. Muhammed Kazvîni ve Abbâs İkbâl, Tahran hş. 1329, s. 20 ve 79.

¹⁰ "Atebetü'l-Ketebe'ye Göre Sancar İmparatorluğunun Yönetimi", çvr. N. Kaymaz, *Belleten* sayı: 147, Ankara 1973, s. 368 ve 390.

Sonuç olarak *Atebet el-Ketebe*'deki birinci vesikada Mezalim Başkanı olarak Sahib Divan-ı Mezalim geçmekte, ikinci belgede bu görev Divan-ı Riyasete havale edilmektedir. Görüldüğü üzere her iki vesikada da emir-i dâdın adı bulunmamaktadır.

Öte yandan kaynaklarda tespit edebildiğimiz kadarıyla¹¹, Büyük Selçuklular'da emir-i dâd olarak ilk kez Habeşi b. Altuntak'ın ismi geçmektedir. Habeşi b. Altuntak'ın adının geçtiği 493/1099-1100 yılında ikinci bir emir-i dâd tespit edebiliyoruz. Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar 4 Receb 493/15 Mayıs 1100 tarihinde Sefidrud'da karşı karşıya geldiler¹². Bu savaşta ölenler arasında Emir-i Dâd Özbek de zikredilmektedir¹³. Bundan başka Sencer melik iken Büyük Selçuklu Devleti'nde bir emir-i dâdın daha ismine rastlamaktayız. Ebû Bekr b. Mes'ûd isimli bu şahsı Nizâmî 'Aruzî'nin *Çahar Makalesi*'nde tespit edebiliyoruz¹⁴. Nizâmî 'Aruzî'nin rivayeti doğru ise, Sencer h. 505/m. 1111-1112 tarihinde Mâverâünnehr'e (Karahanlı) Muhammed Han ile harbe giderken Deşt-i Hûzân'da konaklamış ve Emir-i Dâd Ebû Bekr b. Mes'ûd da onu Pencdih'de¹⁵ ağırlamıştı. Ayrıca Sultan Sencer devrinde isyan eden Oğuz beylerinden Tuti'nin babası İshak da *dâd beg* unvanı taşımakta idi¹⁶. İshak bey acaba bu unvanı nasıl almıştı? Bu konuda da elimizde bir bilgi yoktur. Ancak İshak, dâd beg unvanı taşıdığına göre, daha önce Selçuklular'ın hizmetinde mi bulunmuştu?

Bütün bu tespitlere rağmen emir-i dâdın Büyük Selçuklular'daki görevi hakkında herhangi bir ip ucu elde edilememektedir¹⁷.

¹¹Sadrüddin el-Huseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye*, nşr. Muhammed İkbâl, Lahor 1933, s. 87/Trk. trc. Necatî Lugal, Ankara 1943, s. 61; İbn el-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih* (nşr. Thornberg), Beyrut 1966, X, s. 266-267, 296-297, Trk. trc. *İslâm Tarihi, El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, İstanbul 1987, X, s. 223, 242-246; Cuveynî II, s. 2 ve III, s. 194-195. Kadı Ahmed Gaffarî, *Tarih-i Cihan Ârâ* (nşr. Hasan Nurâki), Tahran hş.1342, s. 120.

¹²Bk. A. Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 18-19.

¹³Anonim, *Mucmelü't-Tevârih ve'l-Kıyas* (nşr. Melik üş-Şuarâ Bahâr), Tahran hş. 1318, s. 409.

¹⁴Nşr. Muhammed Kazvinî, Tahran hş. 1346, s. 96-97.

¹⁵Merv civarında birbirine çok yakın beş köy, bk. Steingass, aynı eser, s. 256.

¹⁶Bk. İbn el-Esîr, XI, s. 82/Trk. trc. XI, s. 81. Krş. F. Sümer, *Oğuzlar [Türkmenler] Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, Ankara 1972,² s. 114.

¹⁷Edib Ahmed b. Mahmûd Yüknêki'nin eseri *Atebetü'l-Hakayık* (nşr. Reşid Rahmeti Arat, Ankara 1992,² s. 5, 7-8)'ı ithaf ettiği Muhammed Dâd İspehsâlâr bey'in ispehsâlâr unvanı aradan kaldırıldığı zaman ortaya dâd bey çıkıyor. Acaba bu durum Karahanlılar'da da emir-i dâdın mevcudiyetini mi ortaya koyuyor? Veya emir-i dâdın Karahanlılar'daki karşılığı "dâd sipehsâlâr

Kirman Selçukluları'nda:

Kirman Selçukluları'nda da bu müessesenin varlığını görüyoruz. Kaynaklarda zaman zaman zikri geçmesine rağmen *dadbeg*'in görevini açıklayıcı örnek ve bilgilerden yoksunuz¹⁸.

Türkiye Selçukluları'nda:

Türkiye Selçukluları'nda da emîr-i dâd müessesesi vardır. Uzunçarşılı¹⁹, Anadolu Selçukluları teşkilâtını açıklarken emîr-i dâdın görevini, "adliye vekili daha doğrusu İstintak (Sorgulama) dairesi şefi ve tevkifhane müdürü" olarak açıklıyor. Ayrıca, "Emîr-i Dâd'ın Divân heyetine dahil olmadığını" ifade ederek, "Emîr-i Dâd'ın yani Adliye Vekilinin derecesi Osmanlılar'daki çavuşbaşıya benzediğinden bunun divâna girmediği muhakkaktır" şeklinde ilâvede bulunuyor. Cl. Cahen²⁰ ise, "Sultan'ın emrinde adaletin başı olan bir Emîr Dâd" vardı ve o Mezâlim adı verilen baskı yapılması, eziyet edilmesi gibi durumlarla ilgilenmekte idi" demektedir. O. Turan²¹ da Mezâlim Divanı'ndan bahsederken, emîr-i dâdı örfî davalara bakan "Adliye nazırı" olarak tarif etmektedir. Aydın Taneri'ye göre²² de "Emîr Dâd şer'î kanunlar dışında örfî davalara bakan mahkemenin başkanı olup, sultanın emirleriyle emirleri tevkif etmek ile görevlidir". Bu tariflere baktığımızda genel olarak emîr-i dâdın adliye vekili görevini yüklediği, Divan-ı Mezâlim'in başkanı olduğu anlaşılmakta, ikinci derecede sorgulama ve tutuklama görevini yürütmektedir.

Müslüman ve Türk devletlerinde olduğu gibi, her türlü şikâyetleri ve halk üzerindeki baskıları dinleyen ve bunlar hakkında karar veren Mezâlim Divanı başkanı "sultan" idi. Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev ve Sultan I. Alâeddin Keykubad, Divan-ı Mezâlim'e oturarak halkın şikâyetlerini dinle-

bey" mi idi? Belki de daha sonra Selçuklu devrinde sipehsalâr düşmüş ve ortaya dâd bey çıkmıştır. Acaba Şemseddin Tebrizi'nin dedesinin ismi olarak gözüken "Melikdâd" da emîr-i dâdın değişik bir şekli mi (bk. T. Yazıcı, Tebrizi mad İA.)? Şayet öyle ise onun dedesi de Selçuklular'ın son zamanlarında bu görevi sürdürmüş olabilir.

¹⁸ Bk. Merçil, aynı eser, s. 190-191.

¹⁹ Bk. *Medhal*, s. 94 ve 98.

²⁰ Bk. *Pre-Ottoman Turkey*, London 1968, s. 228/Trk. trc. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1984,² s. 226.

²¹ Bk. *Selçuklular zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 291. Prof. Turan, başka yerlerde emîr-i dâdı parantez içinde (Adliye Nazırı) olarak zikrediyor, söz gelişi s. 461 ve 466.

²² Bk. "Müsâmeretü'l-Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilâtı Bakımından Değeri" *TAD*, IV, Ankara 1968, s. 160.

mişlerdi. Nitekim İbn Bibî'ye göre²³; Sultan Alâeddîn Keykubad'ın saltanatının ortasına kadar Anadolu Selçuklu sultanları (Pâdişâhân-ı Rûm)'nın âdeti pazartesi ve perşembe günleri oruç tutmak idi. Onlar bizzat kendileri dâd-gâh (Mezâlim Divanı) da hazır bulunurlar ve mazlumlara adalet dağıtırlardı. Şer'î işleri kadiya havale ederler, muameleye, divana ve örfe âit işleri de divan eshâbına bırakırlardı. Asla kuvvetli ile zayıf, soylu ile basit kimse arasında fark gözetmezlerdi. Ancak Sultan Alâeddîn Keykubad'ın Yassıçimen Savaşı'nı kazanması (1230) ve Eyyubîler'den Melik Kâmil'i Elbistan hududundaki Akçe Derbendi'nde mağlûp etmesinden sonra, işlerin çoğalmasıyla Mezâlim'e oturma geleneği ihmal edildi. Sultanlar bu görevi devlet ümarasına ve saltanat erkânına havale ettiler.

آن قاعده منخرم مانده و آن آئین ارتفاع پذیرفت و بامرای دولت و ارکان سلطنت

حوالت افتاد.

Vezir Şemseddîn Isfahanî, II. İzzeddîn Keykavus'u tahta çıkardıktan sonra (1246), Selçuklu Devleti'nde ön plâna çıkmış ve divan üyeleriyle bu görevi yerine getirmişti. Vezir sabah divan işlerini bitirdikten sonra, eğer o gün sultanın gezinti günü ise, ata binilerek gezintiye çıkılırdı. Gezintiden döndükten sonra Sultan sofrası (Hân-ı sultanî) kurulurdu. Sultan istirahat yerine geçince, son derece görkemli bir divan kurulurdu (yani Divan-ı Mezâlim). Burada görevliler soldan sağa doğru derecelerine göre sofada yerlerini alırlardı. Vezir sofanın ortasında yalnız olarak tahtuna otururdu. Öteki emîrler ise huzurda uzakça bir yerde dizlerinin üstünde otururlardı. Reşideddîn Emîr-i Dâd ve Hauredîn Emîr-i Dâd altın kılıçla kemer kuşanmış, sofanın kenarında duruyorlardı; yani divana dahil değildiler²⁴. Ayrıca iki tane emîr-i dâd vardır. Bundan sonra vezir ve öteki görevliler Divan-ı Mezâlim'de (Divan-ı Tazallum) adalet isteyenlerin şikâyetlerini dinleyerek kararlar veriyorlardı.

²³ Bk. *El-Evâmîrü'l-Alâ'iyye Fî'l-Umuri'l-Alâ'iyye* (Tıpkı basım), Ankara 1956, s. 93-94/N. Lugal-A. Erzi neşri, Ankara 1957, I, s. 135-136; *Tevârih-i Âli Selçuk, Histoire Des Seidjoudides D'Asie Mineure, Dâprès İbn-Bîbî, Texte Turc*, nşr. M. th. Houtsma, Leide 1902, s. 79-80. Ancak O. Turan (Türkiye, s. 291) bu görevin adliye nâzırına (emîr-i dâd) havale edildiğini zikrediyor. Aynı mlf., *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958, s. 132. İbn-i Bibî'nin metninde görüldüğü üzere burada emîr-i dâdın zikri geçmiyor.

²⁴ Bk. İbn-i Bibî, Tıpkı basım, s. 571-572.

رشیدالدین امرداد و اماخطوالدین امرداد کمر فمشور زرین حمایل کرده بر کنار صفه استاده

Öte yandan bu olayda İbn Bibi'nin *Muhtasarı*'nda emîr-i dâd atlanmış ve ortaya "Emîr-i Şemşir" gibi bir terkip çıkmıştır²⁵. Uzunçarşılı²⁶ da bunuemîr-i şemşir şeklinde okuyarak ortaya mevcut olmayan bir memuriyet çıkarmıştır. Hatta bu emîr-i şemşir yeni çıkan ders kitaplarına dahi işlenmiştir²⁷.

Bütün bu açıklamalardan sonra kaynaklarda tespit edebildiğimiz olaylarla, araştırmacılar tarafından Mezâlîm Divanı başkanı ve adliye vekili olarak gösterilen emîr-i dâdın hangi görevi yaptığını anlamaya çalışalım. Bu konuda tespit edebildiğimiz ilk olay Rükneddîn II. Süleymanşâh devrinde (1197-1204) geçmiştir. Sultan Süleymanşâh'ın gönlünde yer tutmuş olan (Ayaz) isimdeki gulâmı bir gün avda susamış bir hâlde iken, ihtiyar bir kadının elindeki yoğurt kasesini kaparak yemişti. Yaşlı kadın gulâmın arkasından koşarak onu şehre kadar takip etti. Daha sonra saraya girerek yetim çocuklarının ekmek parasını tedarik etmek için satmaya götürdüğü yoğurdu yiyen ve parasını vermeden kaçan gulâmdan şikâyetçi oldu. Süleymanşâh kadından durumu öğrendiği zaman hâdimlerini emîr-i dâdın yanına göndererek o mazlum kadının durumunu araştırmasını emretti. Emîr-i dâd durumu soruşturarak olayı baştan sona araştırdı. O sırada gulâm ortaya çıktı. Yaşlı kadın, "İşte hasmım budur" dedi. Neticede yaşlı kadın haklı çıkmış ve gulâm idam edilmişti. Sultan Süleymanşâh da, yoğurdun tazmini bize aittir, diyerek kadına bin dirhem ihsan edilmesini buyurmuştu²⁸.

Anonim Farsça *Selçuk-nâme*'ye göre²⁹; Sultan I. İzzeddîn Keykavus tahta oturduğu zaman (1211), bütün emîrlere kendisine itaat ettiler. Melik Alâeddîn Keykubad bu sırada Sivas'ta bulunuyordu. Sultan, Emîr-i Dâd Kıvameddîn'i oraya gönderdi. O Alâeddîn Keykubad'ı tutukladı ve Sivas yakınındaki Hayuk (? Hafik) kalesinde hapsedti. Yine aynı esere göre İzzeddîn Keykavus öldüğünde, Emîr-i Dâd Kıvameddîn, Alâeddîn Keykubad 'ı Sivas'ta tahta oturttu. Kıvameddîn ona çok büyük hizmetlerde bulundu. Sultan bu

²⁵ Bk. *Muhtasar Selçuk-nâme*, nşr. M.H. Houtsma, Leiden 1902, s. 263

امیر شمشیر زرین حملیل کرده بر سفه ایستاده

²⁶ Bk. *Medhal*, s. 88. Uzunçarşılı ayrıca emîr-i şemşir denilen zabıtın divanın muhafızı olarak dışarıda vazife gördüğünü belirtiyor.

²⁷ Bk. Tarih 1, Koordinatör: K.Y. Kopruman, Komisyon Bşk. B. Yediyıldız, Ankara 1993, s. 178.

²⁸ İbn-i Bibi (N. Lugal-A. Erzi neşri), s. 93-95./Trk. trc. *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*, Trk. çvr. M.N. Gencosman, Ankara 1941, s. 35-36.

²⁹ Bk. *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*, III, nşr. F.N. Uzluk, Ankara 1952, s. 43-45/Trk. trc. s. 28-29. Ayrıca aynı eser için bk. Muhammed Cevad Meşkür, *Ahbâr-ı Selacikay-ı Rûm*, Tahran hş. 1350, s. 347-348.

hizmetine karşılık onu tekrar emir-i dâd yaptı. Burada olaylar bilinenlere, söz gelişi Alâeddîn Keykubad'ın Malatya yakınında bulunan Minşar kalesinde hapsedilmesine uymuyorsa da³⁰, bizim için emir-i dâdın hangi görevi yaptığı'nı tespit açısından önemlidir.

Daha sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nde I. Alâeddîn Keykubad devrinde (1220-1237) bazı emir ve beylerin sultanları tahta çıkartmakta rol oynamaları sebebiyle kuvvet ve kudretlerinin artmış olduğu görülüyor. Hatta bunlardan bazılarının zenginliklerinin ve harcamalarının Sultan'dan fazla olduğu rivayet ediliyor. Bunlar arasında Seyfeddîn Ay-Aba, Zeyneddîn Başara, Mubarizeddîn Behramşâh ve Bahaeddîn Kutlugca da dikkati çekiyorlardı. Sultan Alâeddîn Keykubad bu emirlerin durumundan özel meclislerde şikayetçi oluyor, bu suretle iki taraf arasında yapılan dedikodular ortalığın karışmasına sebep oluyordu. Nihayet emirler bu işde bir adım daha atarak Kayseri 'de hile ile Sultan'ı tahttan uzaklaştırmak ve yerine kardeşi Celâleddîn Keyferidun'u geçirmek istediler. Durumu öğrenen Sultan Alâeddîn Keykubad karşı bir plan hazırladı ve kışı geçirmek üzere gittiği (1223) Antalya'dan Kayseri'ye döndükten sonra bunu uyguladı. Yirmidört kişi olduğu rivayet edilen bu emirlerin kimi öldürüldü, kimi de zindana atıldı ve malları müsadere edilerek hazineye alındı. İlk etapta Seyfeddîn Ay-Aba, Mubarizeddîn Behramşâh ve Bahaeddîn Kutlugca gibi emirler tutuklandılar. Bu sırada Sultan'ın gulâmları ve emir-i dâd tutuklanan ümeranın sofada oturmakta olan gulâmlarını yakalayarak zindanhâneye götürdüler.

غلامان سلطان و امیر داذ غلامان امراراکه در صفه نشستہ بودند گرفتند و بزندان

خانه بردند

İkinci etapta sultan ertesi gün huzura kavıştığı için Meşhed ovasına çıkarak top ve cevgan oynadı. Bu sırada emirler arasında bulunan Kemâleddîn Kâmyâr, Zahireddîn Mansûr Puser-i Kâfiy-i Tercüman ve Şemseddîn Veled-i Mâh-ı Horasan'ın gizlice birbirleriyle konuştuklarını görerek henüz olayın sona ermediğini anladı. Emir-i dâd'a emir vererek her üçünü meydana çıkarttı, onların da herşeyini yağmalattı ve Anadolu'ya sürgün etti³¹.

Yine Sultan Alâeddîn Keykubad, Eyyubî-Artuklu ittifakına karşı askerlerine Harput'a doğru harekete geçmelerini emretti. Selçuklu askerleri

³⁰ Bk. Turan, *Türkiye*, s. 301.

³¹ Bk. İbn-i Bibi, Tıpkı basım, s. 268 ve 271; *Muhtasar*, s. 114 ve 116; *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 278. Siyasî olaylar için Uzunçarşılı, s. 98; Turan, *Türkiye*, s. 340-341; E. Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991, s. 141.

Harpüt ovasına geldiklerinde, Eyyubî askerleri ve Harput Artuklu emîri de oraya ilerlemekte idiler. Bu sırada Selçuklu ordusunun önde gelen emîrleri Mubarezeddîn Çavlı, Behramşah Candar, Şemseddîn Altunaba, Has Gulâm-ı Sultan (طغر ؟) ve Puser-i Sirkeci (سرسرکچی ؟)³² ile Bedreddin Yakut Emîr-i Dâd askerleri sağ ve sol kol, merkez, öncü ve artçı olarak düzene sokup karşı koymaya başladılar. Neticede Selçuklu ordusu Eyyubîleri bozguna uğratarak Harput'u ele geçirdi (1234)³³.

Sultan II.Gıyaseddîn Keyhusrev öldükten sonra (1246), geride kalan üç oğlundan II. İzzeddîn Keykavus tahta geçirilmişti. Yeni sultan ve kardeşleri küçük yaşta olduklarından yönetim devlet adamlarının özellikle Vezir Şemseddîn Isfahanî'nin elinde kalmıştı. Daha sonra bu devlet adamları arasındaki siyasi ihtiras ve rekabetler düzenin bozulmasına sebep oldu. Devlet adamları arasındaki bu mücadeleye katılanlardan biri de Emîr-i Dâd Nusret idi. Ancak sonunda onu Moğolistan'a gitmekte olan Şehzade Rükneddîn Kılıç Arslan'a katılması için Sivas'a gönderdiler. Emîr-i Dâd Nusret, Sivas'ta yakalanarak Hafik kalesinde hapsedildi³⁴.

Öte yandan vezir Şemseddîn Isfahanî devrinde uç taraflarında Türk Ahmed adında biri baş kaldırmış ve kendisinin Sultan Alâeddîn'in oğlu olduğunu iddia etmişti. Vezir Şemseddîn bu âsi üzerine bir ordu gönderdi. İki taraf kuvvetleri birbirleriyle karşılaştığı zaman; Selçuklu ordusu kumandanları âsinin kuvvetli olduğunu gördüler. Bir takım sebeplerle savaşmayı savsaklayarak yardım istemek üzere vezirin yanına acele bir ulak gönderdiler. Vezir kendi şahsî muhafızlarını Emîr-i Dâd Hatreddîn Zekeriyâ Sücasî kumandasında yardıma gönderdi.

Bu olay sırasında Moğolistan'a gitmiş olan Rükneddîn Kılıç Arslan sultan unvanıyla geri dönüyor. Moğol Hanı Güyük'ün yarlığıyla II. İzzeddîn Keykavus'u sultanlıktan, Şemseddîn Isfahanî'yi de vezirlikten azlediyordu. Bundan sonra gelişen olaylar sonucu Şemseddîn Isfahanî öldürülmek üzere saltanat sarayına çağrıldı, buraya gelip sofaya vardığında Emîr-i Dâd Seyfeddîn Kay-aba onu sol taraftaki bir odaya soktu. Sabık Vezir o gece Konya kalesinde Ambarcı'nın evine götürüldü. Yolda emîr-i dâda sordu:

³² Turan (Türkiye, s. 381), Has Gulâm-ı Sultân ve Puser-i Sirkeci'yi atlamıştır.

³³ Bk. İbn-i Bibi, Tıpkı basım, s. 440; *Muhtasar*, s. 194. Siyasi olaylar için bk. Turan, aynı eser, s. 380-381.

³⁴ Bk. İbn-i Bibi, Tıpkı basım, s. 550-564; *Muhtasar*, s. 252-258. Krş. Turan, aynı eser, s. 460-462; Kaymaz, N., *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, Ankara 1970, s. 40-41.

"Nereye gidiyoruz?". Emîr-i dâd cevap verdi: "Diğerlerini gönderdiğin yere...". Şemseddîn İsfahanî dört gün sonra da öldürüldü (1249)³⁵.

Şemseddîn İsfahanî'nin ölümünden sonra Moğollar'dan Batu Han'ın buyruğuyla durumu incelemek için Anadolu'ya gelen Moğol elçileriyle beraber Şemseddîn Mahmud Tuğraî başkanlığında bir heyet de bu elçilerle Moğol Hanı'nın huzuruna gitti. Bu heyet içinde Emîr-i Dâd Hatireddîn Zekerîye Sücasî de vardı. Selçuklu devlet adamları götürdükleri hediyeler ile Moğol Hanı'ndan yeni görevler elde ederek Konya'ya döndüler. Bu sırada Emîr-i Dâd Hatireddîn'e Çorumlu emîrliği ve serleşkerliği verildi. Ayrıca Şemseddîn Mahmud Tuğraî vezir, Şücaeddîn niyabet (naib), Necibeddîn Duleycanî reisülbahr ve istifa, Reşideddîn Ebû bekr Cuveynî emîr-i ârizîyi cüyûş-ı memâlik tayin edildiler³⁶. Bu olay başta Celâleddîn Karatay olmak üzere bazı devlet adamlarını rahatsız etmişti. İki grup devlet adamları arasındaki mücadele sırasında Vezir Mahmud Tuğraî'nin rakip devlet adamları aleyhinde Baycu Noyan'a yazdığı bir mektup ele geçirildi. Bu hiyanet girişimi üzerine Celâleddîn Karatay harekete geçti ve emîr-i dâda işaret etti. Emîr-i dâd onu saltanat sarayında bir odada tutukladı, üç-dört gün sonra oradan Antalya tarafına gönderildi ve hapse atıldı (1253)³⁷.

Sultan II. İzzeddîn Keykavuş devrinde Baycu ve öteki Noyanlar, Moğollarla yapılan antlaşma dışında Türkiye Selçuklu Devleti'nden paralar istiyorlardı. Selçuklu devlet adamları bu sırada "Hâkim-i vakt-i Memleket" olan Sahib Fahrüddeve ve'ddîn Ebu'l-Hayrat Ali'yi sayısız hediyeler ile Moğol büyük hanı Mengü (1251-1260)'ye yolladılar. Fahreddîn Ali o sırada "Hakem-i Divan-ı 'Adl" ve "Mansıb-ı Emîr-i Dâd" idi. Ona yol masrafları için yüzbin direm-i sultanî verdiler. Batu Han ona iltifat etmiş, Baycu Noyan ve öteki Moğol beylerinin bu tür davranışlarını önlemek için bir ferman (Soyurgatmış) vermişti³⁸.

³⁵ Bk. İbn-i Bibî, Tıpkı basım, s. 583-586; *Muhtasar*, s. 264-265/Trk. trc. s. 239-240.; *Anonim Selçuk-nâme*, s. 51. Krş. Turan, aynı eser, s. 464-466.

³⁶ Turan (aynı eser, s. 470).bu olay sırasında Emîr-i dâd Hatireddîn'i adamıştır.

³⁷ Bk. İbn-i Bibî, Tıpkı basım, s. 596-600; *Muhtasar*, s. 271-273. Krş. Uzunçarşılı, s. 98; Turan, aynı eser, s. 470-471.

³⁸ Bk. İbn-i Bibî, Tıpkı basım, s. 616-617.; *Muhtasar*, s. 283-284/Trk. trc. M.N. Gencosman, s. 254-255. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 475-476; Kaymaz, aynı eser, s. 52, 61.

Aksarayî'ye göre³⁹; Sahib Fahreddîn Ali, emîr-i dâd olduğu bu sırada iki kez elçilikle Moğollar'ın yanına gitmişti. O birinci seferinde Güyük Han (1246-1249), ikincisinde ise Mengü Han (1251-1260) nezdinde elçilik yapmıştı.

Öte yandan 1254'te Maraş ve civarında yaşayan Ağaçeriler yolları kesmeye, kervanları soymaya ve yolcuları öldürmeye başladılar. Sahip Kadı İzzeddîn ile Beylerbeyi Yavtaş, Selçuklu emîr ve askerleri ile Ağaçeri Türkleri'nin isyanını yatıştırmak maksadıyla Kayseri'ye geldiler. Emîr-i dâd Fahreddîn Ali bu muazzam alayın istikbaline memur edilmişti⁴⁰.

Daha sonraki devrede, İlhanlı Devleti kurucusu Hulagu Bağdat'ı ele geçirdikten sonra, Sultan II. İzzeddîn Keykavus onun ziyaretine gitti (657/1259). Bu sırada Selçuklu sultanı, Fahreddîn Ali'yi emîr-i dâdlık görevinden "Niyabet-i Saltanat" makamına tayin etmişti⁴¹.

Türkiye Selçukluları tahtına III. Gıyaseddîn Keyhusrev çıkarıldığı zaman, onun nedimliğine getirilenler arasında Emîr-i Dâd Emîneddîn İsfahanî de bulunmakta idi (664/1265-1266)⁴².

Türkiye Selçukluları'nın çöküş devrinde devletin kaderine hâkim olanlardan biri de Pervane Muineddîn Süleyman idi. O kendisine rakip olarak gördüğü Sahib Fahreddîn Ali'yi tasfiye için bir plan tertiplemiş ve bunu uygulamıştı. Nitekim o Sahib Fahreddîn Ali'yi saltanat sarayı odalarının birinde tutuklattıktan sonra bu sırada emîr-i dâd olan Emîneddîn Duleycanî'nin evine göndermişti. Sahib Fahreddîn Ali daha sonra Karahisar-ı Osmancuk kalesinde hapsedildi⁴³ (1271).

Hatiroğlu Şerefeddîn'in Anadolu'yu Moğollar'dan kurtarmak için başlattığı isyanda (1276), Selçuklu ümerasından ona karşı savaşanlar arasında Emîr-i Dâd Emîneddîn [İsfahanî] de bulunmakta idi. Aksarayî⁴⁴, bu ümera-

³⁹ Bk. *Müsaremetü'l-ahbâr*, s. 41/Trk. trc. *Selçukî Devletleri Tarihi*, çvr. M.N. Gencosman, Ankara 1944, s. 136. Ancak *Selçuknâme* (s. 56/Trk. trc. 36) onun Mengü ve Batu Han'ın yanına elçi olarak gittiğini zikrediyor.

⁴⁰ Bk. İbn-i Bibî, Tıpkı basım, s. 618; Muhtasar, s. 284/Trk. trc. s. 255-256. Olaylar için bk. Turan, aynı eser, s. 477.

⁴¹ Bk. Aksarayî, s. 60-61/Trk. trcs. 151. Krş. Uzunçarşılı, 98; Kaymaz, s. 75-76.

⁴² Bk. Aynı eser, s. 88/Trk. trc. s. 172.

⁴³ Bk. İbn-i Bibî, Tıpkı basım, s. 655; Muhtasar, s. 307/Trk. trc. s. 276. Krş. Uzunçarşılı, 98; Turan, *Türkiye*, s. 533.

⁴⁴ *Müsameretü'l-Ahbâr*, s. 102/Trk. trc. s. 182/Olaylar için bk. Kaymaz, s. 150.

nın "sahib-i kalem" olduklarından yani asker kökenli olmadıklarından hiçbir varlık gösteremediklerini zikrediyor.

Memlûk Sultanı Baybars Anadolu'yu Moğollardan kurtarmak için harekete geçmiş ve Elbistan ovasında bir Moğol ordusunu mağlup etmişti (1277). Bu savaş sırasında Selçuklu devlet adamlarından bir kısmı Memlûklü ordu-suna katıldılar. Bunlar arasında Emir-i Dâd Seyfeddîn Çalış da bulunmak-taydı⁴⁵.

Sultan III. Gıyaseddîn Keyhusrev'in ölümünden sonra (1284), annesi Sultanın iki çocuğunu tahta oturtmak istedi. Bu Hâtun, Argun Han'ın yanından Kayseri'de bulunan Sultan II. Mes'ûd'un huzuruna geldiği sırada bu iki çocuğu da getirmişlerdi. Daha sonra bunlar Konya'ya geldiklerinde yan-larında Hâce Nasıreddîn Müstevfi ile Emir-i Dâd Nizameddîn de vardı. Burada yapılan bir merasim ile iki çocuk tahta oturtuldu (17 Ramazan 683/27 Kasım 1284)⁴⁶. Hâtun durumunu sağlamlaştırmak için ayrıca Karamanoğlu Güneri bey ve Eşrefoğlu Süleyman Bey'den⁴⁷ yardım istemiş ve onlara unvanlar vermişti. Bundan sonra Sultan II. Mes'ud'un adamlarıyla, bu çocukların taraftarları arasında anlaşmazlık çıktı. Fakat Karamanoğulları ve Eşrefoğulları'nın yardıma gelmesiyle Gıyaseddîn Keyhusrev'in annesi du-ruma hâkim olmuş ve iki çocuğu, ikinci kez, Konya'da Selçuklu tahtına oturtmuşlardı (8 Rebi I 684/14 Mayıs 1285)⁴⁸. Çok geçmeden Sultan Mes'ûd'un taraftarları Has Balaban ile Konya'ya gelerek duruma hâkim ol-dular (23 Cumada II. 684/26 Ağustos 1285). Bu olaydan sonra Hâtun, Argun Han'ın huzuruna gitti⁴⁹. Burada yapılan muhakeme (yargu)de iki ço-cuğun düzmece şehzade olduğuna ve öldürülmelerine karar verildi. Hâtun'a da Seferi hisar (Şimdiki Sivrihisar) ikta edilmişti. Bu sırada çocuklardan biri Argun Han'ın yanında idi ve burada öldürüldü.

⁴⁵ Bk. Turan, *Türkiye*, s. 545-546; Kaymaz, s. 167.

⁴⁶ Tarih daha sonra ilave edilmiş görünüyor, bk. *Anonim Selçuk-nâme*, uzluk nşr. s. 66. Cevad Meşkûr neşrinde (s. 358) bu tarih yoktur.

⁴⁷ *Anonim Selçuk-nâme* metninde (s. 66) Eşrefoğlu Süleyman olarak geçiyor. Turan (aynı eser, s. 589) ise Halil Bey olarak zikrediyor.

⁴⁸ Turan (aynı eser, s. 589) bu tarihi 15 Mayıs, *Anonim Selçuk-nâme* tercümesinde (s. 45) Uzluk 16 Mayıs olarak veriyorlar.

⁴⁹ Turan (Bk. aynı eser, s. 589), Sultan II. Mes'ûd'un talep üzerine Gıyaseddîn Keyhusrev'in annesini ve iki çocuğu Nizameddîn Emir-i Dâd ile 6 Eylül 1285/4 Receb 684 tari-hinde Argun Han'a gönderdiğini zikrediyor. Ancak bundan sonraki olaylarda *Anonim Selçuknâme*'yi yanlış değerlendiyor.

Sultan Mes'ûd, Hân'ın bu fermanlarını Emîr-i Dâd Nizameddîn ile Konya'ya gönderdi (4 Receb 684/5 Eylül 1285). Çocuklardan biri Konya'da Sultan Mes'ûd'un annesinin yanında idi. Emîr-i dâda bu çocuğu eşeğe bindirerek şehirde dolaştırılması buyuruldu (684 yılı Şaban ayın başı/2 Ekim 1285). Bu emir yerine getirilerek çocuk şehirde gezdirildi ve tekrar Sultan Mes'ûd'un annesine teslim edildi. Daha sonra Sivas'ta bulunan Sultan Mes'ud'dan gelen bir ferman üzerine emîr-i dâd o çocuğu Sultan'ın annesinden aldı ve Konya kalesi kapısındaki burc üzerine götürerek orada astı (İyd-ı Şevval/30 Kasım 1285). Üç gün sonra cesedini oradan indirdi, kafasını keserek bütün Türkler arasında dolaştırdı⁵⁰.

Bundan sonra Sultan Mes'ûd beraberinde beylerbeyi, nâib , pervane ve müstevfi gibi devlet büyükleri olduğu halde Argun Han'ın yanına giderek bir süre orada kaldılar. Bu sırada Konya'da bulunan Fahreddîn Müşrif ve emîr-i dâd şehirde hadsiz hesapsız zulüm yaptılar. Bu olaylar üzerine muhtemelen şikayetler olmuş, Moğol Hanı'ndan peş peşe elçiler gelmiş ve adı geçen her iki devlet adamından ifade edilemeyecek derecede mal istemişlerdi. Ancak Fahreddîn Müşrif, Eşrefoğlu (Süleyman)'nun, emîr-i dâd da Karamanoğlu'nun yanına kaçtılar. Buna mukabil onların evleri yağmalandı (7 Muharrem 685/6 Mart 1286)⁵¹.

Daha sonra Moğollar ile Selçuklu ordusunun beraberce harekete geçmesi üzerine isyan etmiş olan Karamanoğulları ve Eşrefoğulları Konya'da Sultan II. Mes'ud'un elini öperek itaat arz etmek istediler. Bu durumda Selçuklu devlet adamları görüş bakımından ikiye ayrıldılar. Bunlardan bir kısmı sultanın şehir dışına çıkmamasını, bir kısmı da çıkmasının uygun olacağını ileri sürdüler. Ancak Sultan Mes'ud burada cesaretle davaranarak şehir dışında bir çadır kurulmasını emretti. Ayrıca tedbir almayı da ihmal etmedi. Emîr-i dâd, öteki emirlerle birlikte elbiselerinin altında silâhlarını gizleyerek çadırda yer aldılar. Sultan korkusuzca çadıra gelerek tahtına oturdu. Karaman ve Eşrefoğulları da Sultan'ın huzuruna gelerek itaat arzettiler ve sonra ülkelerine döndüler.

Sultan II. Mes'ûd bu olaydan sonra şehre dönmüş ve Moğollar'ın yanına gitmek istemişti. Bu sırada sebebi anlaşılamayan bir olay vukû buldu. Sultan

⁵⁰ *Anonim Selçuk-nâme*, s. 66-68/trk. trc. s. 45-46. Meşkûr nşr. s. 358-359.

⁵¹ Aynı eser, s. 68./trk. trc. s. 46. Meşkûr nşr. s. 358. Krş. Turan, aynı eser, s. 589. Çeviride Uzluk (s. 46) Emîr-i Dâd-ı "Adliye Nazırı demektir" diyerek açıklıyor.

harekete geçtiğinde, emir-i dâd Konya'da kalmıştı. II. Mes'ûd, Aksaray'a ulaştığında, Sahib Ata Fahreddîn'in hâdimi İzzeddîn Has Balaban'a gizlice bir mektup yazarak emir-i dâd'ın yakalanmasını emretti. Has Balaban aldığı bu emir üzerine Çarşamba günü⁵², emir-dâdı yakalayarak kafasını kesti ve kale kapısına astı⁵³.

Yukarda verdiğimiz çeşitli örneklerde görüldüğü üzere emir-i dâdın Mezalim Divanı başkanı, yani iddia edildiği gibi adliye vekili olduğu hususunda bir bilgi yoktur. Ancak gerek İbn Bibi'nin⁵⁴, gerekse el-Hoyî'nin⁵⁵ münşeat mecmualarındaki bilgiler bizi tereddüte düşürmekte, bu da bizim emir-i dâdın görevi hakkında kesin hüküm vermemizi engellemektedir.

Bütün bunlara rağmen örneklerini verdiğimiz olaylara bakarsak; emir-i dâd devamlı bir memuriyettir, bir suç duyurusu yapıldığında durumu araştırmakta, suçluları veya gözden düşen emirleri tutuklamakta, sultan tarafından verilen emirleri (ölüm cezası dahil) uygulamaya koymakta idi. Ayrıca emir-i dâd görevi yapan kişiler Moğol hanlarına gönderilen elçi heyetleri içinde de yer almakta idiler⁵⁶. Bunun yanısıra emir-i dâdlar devlet erkânını istikbal ediyorlar ve sultanların nedimleri arasında yer alabiliyorlardı. Hoyî'nin⁵⁷ emir-i dâda nasıl hitap edileceğini belirtirken kullandığı; "Sipehbed-i Mu'azzam, Melik el-Ümerâ ve'l-Ekâbir, Melik elŞÜmerâ ve'l-E'azım" gibi unvanlardan bu göreve tayin edilen kişilerin genellikle asker kökenli oldukları anlaşılıyor. Nitekim örneklerde görüleceği üzere emir-i dâdlar savaflara da katılmışlardır.

- Türkiye Selçukluları'nda tespit edilebilen emir-i dâdlar-

Sultan

Rükneddîn II. Süleymanşâh

Emir-i dâd

?

⁵² Bu olaydan birkaç gün sonra 29 Cumada II. 687/31 Temmuz 1288 Cumartesi günü Germiyan Türkleri Konya'ya geldiler (*Anonim Selçuk-nâme*, s. 72). Bu bakımdan emir-i dâdın ölümü muhtemelen 26 Cumada II./28 Temmuz 1288'de vuku bulmuştur.

⁵³ Bk. *Anonim Selçuk-nâme*, s. 71-72/trk. trc. s. 48-49; Meşkûr nşr. s. 360-361. Krş. Turan, aynı eser, s. 590.

⁵⁴ İbn-i Bibi, Tıpkı basım, s. 617'de "Hakem-i Divân-ı 'Adl' olarak geçmektedir.

⁵⁵ el-Hoyî, Emir-i Dâd için "Malik-i Divan el-'Adl' demektedir, bk. Gunyetu'l-kâtib ve Munyetu't-Tâlib, Rusûmu'r-Resâ'il ve Nucûmu'l-Fazâ'il, nşr. A.S. Erzi, Ankara 1963, s. 8 ve 7.

⁵⁶ Bk. İbn-i Bibi, Tıpkı basım, s. 596-597; Aksarayî, s. 41. Krş. Turan, aynı eser, s. 470, 476.

⁵⁷ Bk. Gunyet, s. 7/Rusûmu'r-Resâ'il, s. 7.

İzzeddîn Keykavus	Kıvameddîn
I. Alâeddîn Keykubâd	?
" "	Bedreddîn Yakut
II. İzzeddîn Keykavus	Nusret
	Reşideddîn
	Haturreddîn Zekeriya Sücasî (Sicasî)
	Seyfeddîn Kay-aba
	Sahib Ata Fahreddîn Ali
III. Gıyâseddîn Keyhusrev	Emîneddîn İsfahanî (Duleycanî ?)
	Seyfeddîn Çalış
II. Mes'ûd	Nizâmeddîn